

УДК 373.2.016:502

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2021.1.8>

Вікторія УДОТ

асистент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-7737-8517

Бібліографічний опис статті: Удот, В. (2021). Природне довкілля як чинник формування відповідальності у дітей дошкільного віку. *Acta Paedagogica Volynienses*, 1, 45–50, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2021.1.8>

ПРИРОДНЕ ДОВКІЛЛЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті обґрунтовано поняття природного довкілля як цілісного живого організму, у якому взаємодіють повітря, ґрунт, вода, рослини, тварини та людина. Охарактеризовано відповідальність як базову особистісну якість дошкільника, що виявляється в готовності відповідати за свої дії, серйозному ставленні до обов'язків, здатності надавати перевагу обов'язку перед розвагою, дотримання слова. Визначено таку категорію як «екологічна відповідальність» та її функції, серед яких: регулятивна, пізнавальна, мотиваційна, прогностична та вихована. Охарактеризовано освітній напрям «Дитина у природному довкіллі» Базового компонента дошкільної освіти та виокремлено знання, уміння та навички, які необхідні для реалізації відповідального ставлення до природного довкілля. Проаналізовано наукові підходи до визначення поняття природничо-екологічної компетентності і визначено, що природничо-екологічна компетентність є невід'ємною складовою результату дошкільної освіти та особистісного надбання, що відображає систему когнітивного (наявність знань про природу та взаємодію з нею), емоційного (екологічна оцінка) та поведінкового компонентів (екологічна поведінка). Окреслено умови формування у дитини дошкільного віку відповідальної поведінки до природного довкілля: надати чіткі знання про норми і правила поведінки у природному середовищі; закріпити у дитини емоційну потребу у бережному ставленні до природи; забезпечити можливості для набуття власного досвіду відповідального ставлення до природних об'єктів; дбати про систематичне ознайомлення дітей з якістьми та властивостями природного довкілля, значенням його для життя людини; навчити дитину правильно заощаджувати водні, енергетичні ресурси та сортувати відходи, з метою зменшення їх кількості та для запобігання екологічної катастрофи; залучення батьків до процесу формування у дитини природничо-екологічної компетентності.

Ключові слова: природне довкілля, дошкільний вік, формування відповідальності, природничо-екологічна компетентність, екологічне виховання.

Viktoriiia UDOT

Assistant at the Department of General Pedagogy and Preschool Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-7737-8517

To cite this article: Udot, V. (2021). Pryrodne dovkillia yak chynnyk formuvannia vidpovidalnosti u ditei doshkilnoho viku [The natural environment as a factor of responsibility formation in preschoolers]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 1, 45–50, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2021.1.8>

THE NATURAL ENVIRONMENT AS A FACTOR OF RESPONSIBILITY FORMATION IN PRESCHOOLERS

The article reveals the concept of the natural environment as a whole living organism, which enables air, soil, water, plants, animals and humans to interact. Responsibility is characterized as a basic personal quality of a preschooler, manifested in the willingness to take responsibility for the actions, a serious attitude to responsibilities, the ability to give preference to duty over entertainment, keeping the word. The category of “environmental responsibility” and its functions are defined, namely: regulatory, cognitive, motivational, prognostic and educational. The educational direction “Child in the natural environment” of the Basic component of preschool education is characterized and the knowledge, skills and abilities necessary for realization of the responsible attitude to the natural environment are singled out. Scientific approaches to defining

the concept of natural and ecological competence are analyzed. It is determined that natural and ecological competences are an integral part of the preschool education and personal heritage, reflecting the system of cognitive (knowledge of nature and interaction with it), emotional (ecological assessment) and behavioral components (environmental behavior).

The conditions for the formation of a preschooler's responsible behavior to the natural environment are outlined: to provide clear knowledge about the norms and rules of behavior in the natural environment; to consolidate the child's emotional need for caring about nature; to provide opportunities to gain personal experience of responsible attitude to natural objects; to take care of systematic acquaintance of children with qualities and properties of the natural environment, its value for human life; to teach the child to properly save water, energy resources and sort waste, in order to reduce their number and to prevent environmental catastrophe; to involve parents in the process of formation of the child's natural and ecological competence.

Key words: *natural environment, preschool age, responsibility formation, natural and ecological competency, ecological education.*

Дошкільний вік є найважливішим етапом у становленні екологічного світогляду людини, що передбачає створення передумов гуманної взаємодії з природним довкіллям. Актуальним є те, що екологічне виховання та екологічна освіта – одне з найважливіших питань сучасності. На нашій планеті з великою швидкістю зникають різні види унікальних тварин і рослин. З кожним днем все більше забруднюється навколишнє середовище. Щоб запобігти варварському ставленню до природи, варто починати виховувати екологічну культуру з найменших років. Тому головною метою екологічного виховання дошкільників, на нашу думку, є виховати екологічно свідому дитину, яка буде відповідально та дбайливо ставитися до природного довкілля.

Формування екологічних знань, виховання любові до природи, прагнення берегти, примножувати її, формування вміння і навичок діяльності в природі є основними завдання екологічного виховання, які реалізується шляхом розвитку в дітях співчуття та співпереживання до всіх живих істот на планеті.

Головною умовою реалізації завдань екологічного виховання є створення природничо-розвивального середовища, яке сприяє формуванню у дітей дошкільного віку відповідальності, екологічної вихованості, що передбачає набуття уявлень про самоцінність та неповторність компонентів природи, прояв гуманних почуттів до живих істот, оволодіння початковими вміннями відчувати красу та милуватися нею, виважено поводитися в довкіллі, знати правила безпечної поведінки в природі.

Психолого-педагогічними основами формування первинних екологічних уявлень у дошкільників є ідеї провідних учених О. Духновича, К. Ушинського, В. Сухомлинського, С. Рубінштейна, Л. Виготського, О. Запорожця, М. Поддякова, В. Давидова. Питанням відпові-

дального виховання дітей дошкільного віку до природного довкілля присвячені дослідження Г. Беленької, А. Богуш, Н. Гавриш, В. Грекової, Г. Земцової, Н. Кондратьєвої, З. Плохій, Н. Лисенко, Г. Марочко, Н. Кот, В. Фокіна, Н. Яришевої.

Проблема природного довкілля як чинника формування відповідальності у дітей дошкільного віку завжди цікавила педагогів, зокрема, прогресивною педагогічною думкою високо оцінено його вплив на процес формування особистості. Так, Я. Коменський, пропагуючи принцип природовідповідності виховання, убачав у людині не лише соціалізовану істоту, а, насамперед, органічну частину природи. Згідно з цим принципом, вихованець має розвиватися, жити і творити за законами природи і відповідно до її циклічних змін.

Такі науковці як А. Богуш та Н. Гавриш визначають природне довкілля як явища природи, живу і неживу природу, за якими спостерігає дитина; у процесі спостережень за явищами природи і дослідницької діяльності в дітей формується інтегральний «образ» знань про природу («образ природи») [3, с. 12].

У нашому розумінні, природне довкілля – це цілісний живий організм, у якому взаємодіють повітря, ґрунт, вода, рослини, тварини та дитини (рис. 1). Дитина відіграє тут основну роль, оскільки може здійснювати свідомий та несвідомий вплив на усі складові довкілля. Для дитини природне довкілля є основним джерелом пізнання, формування уявлень та переконань.

Природному довкіллі належить особливе і дуже важливе місце у формуванні відповідальності у дітей дошкільного віку. Спільне переживання краси природи зближує дітей, налагоджує між ними душевні відносини, зароджує почуття спільності, єдності думок, бажань, сприяє вихованню гуманного та відповідального ставлення

до природи, що часто виражається в активному захисті й охороні. Відтак, у формуванні у дітей відповідального ставлення до природи важливу роль відіграє їхня практична діяльність не лише в закладі дошкільної освіти, але разом із сім'єю у природі. Така організована робота пов'язана з вивченням екологічних проблем та обумовлює розвиток у дошкільників творчих потреб і здібностей знаходити оптимальні варіанти вирішення цих питань.

Рис. 1. Природне довкілля

Звідси виникає потреба дати визначення та охарактеризувати поняття відповідальності. Психологиня К. О. Альбуханова-Славська визначає відповідальність як форму активності особистості. Авторка співвідносить поняття відповідальності з такими категоріями як ініціативність, стратегія життя, типи активності особистості, свобода волі, довіра, обов'язок, суспільна необхідність, життєвий вибір. Особистість проявляє відповідальність через бажання і готовність не допустити і своєчасно попередити негативні наслідки [8].

Науковці у галузі дошкільної освіти категорію «відповідальність» визначають як базову особистісну якість, що виявляється в готовності відповідати за свої дії, серйозному ставленні до обов'язків, здатності надавати перевагу обов'язку перед розвагою; дотримання слова. Формуванню відповідальності сприяють партнерська взаємодія та співробітництво. Ідея, яку важливо допомогти засвоїти дітям: свобода кожної людини обмежена власними обов'язками та свободою іншої людини. Отже, бути вільним, це зовсім не означає – робити все, що тобі заманеться. Кожен з нас відповідає за тих, хто від нього залежить. Відповідальність,

з одного боку, обмежує свободу, а з іншого боку – дарує її [4].

В результаті вихователі закладів дошкільної освіти повинні сформувані у дітей:

– знання: мої обов'язки як члена дитячого колективу і члена родини (що я завжди повинен робити, що я не можу не робити); яку людину називають відповідальною;

– уміння: формулювати наміри своїх дій та дотримуватися слова; розуміти і вміти пояснювати різницю між «хочу», «можу» і «треба»; переступати через своє «не хочу»; виконувати свої обов'язки;

– цінності: надійність даного тобою слова [4, с. 51].

Г. Беленька вважає, що основою формування відповідальності виступає емоційна задоволеність дитини від позитивної оцінки її дій значущими дорослими, позитивний приклад дорослих і товаришів, художня література, зразки для наслідування, що пропонуються екранними засобами, насамперед через дитячі фільми та мультфільми, досвід спільної діяльності.

Вчена виділяє такі критерії відповідальної поведінки дітей дошкільного віку:

– уявлення дітей про значення і зміст моральної норми відповідальності;

– позитивне ставлення до відповідальності як моральної характеристики особистості;

– вміння діяти відповідно до норми моральної поведінки [2, с. 66].

Такі критерії, на нашу думку, дають змогу визначити рівень відповідальної поведінки дитини та окреслити шляхи вдосконалення цих рівнів.

Дослідники підкреслюють значущість дошкільного віку для вирішення питань екологічного виховання, оскільки саме в цей період дитина набуває першого досвіду взаємодії зі світом природи, формуються основи її ціннісних орієнтацій.

Варто зазначити, що складова свідомості особистості дитини дошкільного віку, яка пов'язана з відображенням процесів бережної взаємодії дитини з об'єктами та явищами природи, називається екологічною відповідальністю. Проаналізувавши науково-педагогічні джерела [2; 6; 7], ми визначили, що екологічна відповідальність дошкільників, як невід'ємна частина свідомості дитини, виконує наступні функції:

1) регулятивну (усвідомлення можливостей раціонального використання природних ресурсів та збереження природи);

2) пізнавальну (вивчення причин забруднення навколишнього середовища, знання про необхідність зменшення витрат сировини та відходів, пошук раціональних шляхів збереження та відновлення біосфери);

3) мотиваційну (виявлення інтересу та готовності до діяльності, що забезпечує пізнання природи і формування навичок доцільної поведінки, позитивна реакція на ситуації взаємодії з різними об'єктами природи);

4) прогностичну (передбачення можливих негативних наслідків діяльності людини та пошук шляхів їх мінімізації);

5) виховну (сприяє розвитку екологічної культури, відповідальності та екологічної поведінки).

Екологічна відповідальність не обмежується лише відображенням та пізнанням законів природи. Вона передбачає формування структури поведінки особистості, що дозволяють адекватно реагувати на зміни природного довкілля.

Проаналізувавши нову редакцію Базового компонента дошкільної освіти, ми виокремили ті знання та навички, які безпосередньо стосуються відповідального ставлення до довкілля. Серед них виділяємо наступні: дитина усвідомлює, що життя людини неможливе без природи; обізнана з позитивним та негативним впливом людини на природне довкілля, проблемами довкілля, насамперед змінами клімату, і необхідністю заощаджувати енергію, воду, сортувати сміття тощо у повсякденному житті і має первинні навички такої поведінки; свідомо використовує знання про природу в різних видах діяльності та життєвих ситуаціях; орієнтується в діяльності людини, спрямованій на збереження, відтворення та охорону природи; демонструє дотримання правил природо доцільної поведінки; навички бережливого ставлення до ресурсів; відгукується на пропозиції дорослого зберігати й покращувати природне довкілля чи надавати допомогу живим об'єктам природи [1, с. 12–13].

Перераховані вище знання та навички, на нашу думку, являють собою природничо-екологічну компетентність. Вчені по-різному підходять до її трактування. Половина О. та Геращенко Л. під еколого-природничою компетентністю дітей дошкільного віку розуміють

складник їх життєвої компетентності, що становить конкретні знання про природу, позитивне емоційно-ціннісне ставлення до її компонентів, обізнаність із правилами природокористування, їх дотримання та включає три компоненти: інтелектуальний (когнітивний), емоційно-ціннісний і діяльнісно-практичний [5, с. 48].

Вітчизняні науковці (І. Корякіна, В. Маршицька, М. Роганова, Г. Тарасенко та ін.) стверджують, що природничо-екологічна компетентність особистості – це ціннісне ставлення до природи, яке характеризується дослідниками як важливий компонент, як морально-естетична властивість, що виявляється в цілісному (пізнавальному, емоційному, діяльнісному) ставленні людини до дійсності під впливом її краси, емоційної привабливості, в глибоких переконаннях, які є сплавом раціонального мислення, емоцій та волі. А відтак, в ознайомленні дітей з природою неодмінною домінантою повинні стати емоційні складники, насамперед пов'язані з естетичними почуттями та переживаннями.

Отже, природничо-екологічна компетентність є невід'ємною складовою результату дошкільної освіти та особистісного надбання, що відображає систему когнітивного (наявність знань про природу та взаємодію з нею), емоційного (екологічна оцінка) та поведінкового компонентів (екологічна поведінка).

Досить вагомим чинником у процесі формування у дитини природничо-екологічної компетентності є взаємодія закладу дошкільної освіти з батьками вихованців. Оскільки сім'я є первинним середовищем виховання та розвитку дитини дошкільного віку, то батьки повинні забезпечити систематичне залучення дітей до активної участі у благоустрої свого населеного пункту, ознайомлювати дітей зі способами раціонального використання природних ресурсів, надавати власний приклад відповідальної та розумної поведінки щодо охорони та збереження природного довкілля.

Вихователі, в свою чергу, повинні проводити просвітницьку діяльність серед батьків, залучати їх до виховних заходів в ЗДО, заходів пов'язаних з висаджуванням рослин, прибиранням територій від засмічення, налагоджувати комунікацію за допомогою різних засобів передання інформації та формувати уявлення про екологічні проблеми свого міста, країни, планети.

Отже, для того щоб сформувати у дитини дошкільного віку відповідальну поведінку до природного довкілля, насамперед необхідно забезпечити такі умови:

- надати чіткі знання про норми і правила поведінки у природному середовищі;
- закріпити у дитини емоційну потребу у бережному ставленні до природи;
- забезпечити можливості для набуття власного досвіду відповідального ставлення до природних об'єктів;
- дбати про систематичне ознайомлення дітей з якостями та властивостями природного довкілля, значенням його для життя людини;
- навчити дитину правильно заощаджувати водні, енергетичні ресурси та сортувати відходи, з метою зменшення їх кількості та для запобігання екологічної катастрофи;
- залучення батьків до процесу формування у дитини природничо-екологічної компетентності.

На підставі ґрунтовного аналізу проблеми природного довкілля як чинника формування відповідальності у дітей дошкільного віку можемо резюмувати наступні положення.

По-перше, природне довкілля – це цілісний живий організм, у якому взаємодіють повітря, ґрунт, вода, рослини, тварини та дитина. Дитина відіграє тут основну роль, оскільки може здійснювати свідомий та несвідомий вплив на усі складові довкілля. Для дитини природне довкілля є основним джерелом пізнання, формування уявлень та переконань.

По-друге, складову свідомості особистості дитини дошкільного віку, яка пов'язана з відображенням процесів бережної взаємодії дитини з об'єктами та явищами природи ми називаємо екологічною відповідальністю.

По-третє, природничо-екологічна компетентність є невід'ємною складовою результату дошкільної освіти та особистісного надбання, що відображає систему когнітивного (наявність знань про природу та взаємодію з нею), емоційного (екологічна оцінка) та поведінкового компонентів (екологічна відповідальність).

По-четверте, забезпечення відповідних умов вихователем ЗДО є запорукою ефективного формування у дитини дошкільного віку відповідальної поведінки до природного довкілля.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти). Нова редакція. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoi%20osvity.pdf.
2. Беленька Г.В. Формування відповідальності у дошкільників. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2015. № 1-2 (46-47), С. 63-67.
3. Богуш А., Гавриш Н. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. Підручник для ВНЗ. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2008. 408 с.
4. Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ : методичний посібник / Г. Беленька, Н. Гавриш, С. Васильєва, В. Маршицька, С. Нечай, Г. Орлова, О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр ; за заг. ред. Н. Гавриш. Харків : Мадрид, 2015. 220 с.
5. Половіна О.А., Гаращенко Л.В. Формування еколого-природничої компетенції дітей дошкільного віку: здоров'язбережувальний підхід. *Молодий вчений*. 2018 р. № 8.1 (60.1), С. 47–52.
6. Сухомлинський В.О. Виховання обов'язку / В. О. Сухомлинський: Вибр. тв.: В 5 т. Київ : Рад. школа, 1977. Т. 5. С. 472–488.
7. Фасолько Т.С. Виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.08. дошкільна освіта; Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2000. 18 с.
8. Хромченко Н. Проблема розвитку відповідальності особистості в науково-педагогічних дослідженнях. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди»*: зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2009. Вип. 18. С. 239–243.

REFERENCES:

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity), Nova redaktsiia [Elektronnyi resurs] Rezhym dostupu: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoi%20osvity.pdf.
2. Bielienka H. V. Formuvannia vidpovidalnosti u doshkilnykiv. *Pedahohichni protses: teoriia i praktyka*, 2015. № 1-2 (46-47), S. 63-67.

3. Bohush A., Havrysh N. *Metodyka oznaiomlennia ditei z dovkilliam u doshkilnomu navchalnomu zakladi. Pidruchnyk dlia VNZ*. K.: Vydavnychi Dim «Slovo», 2008. 408 s.
4. Vykhovuiemo bazovi yakosti osobystosti starshoho doshkilnyka v umovakh DNZ : metodychnyi posibnyk / H. Bielienka, N. Havrysh, S. Vasylieva, V. Marshytska, S. Nechai, H. Orlova, O. Ostrianska, O. Poliakova, V. Rahozina, O. Reipolska, N. Shkliar ; za zah. red. N. Havrysh. Kh. : Madryd, 2015. 220 s.
5. Polovina O.A., Harashchenko L. V. Formuvannia ekolocho-pryrodnychoi kompetentsii ditei doshkilnoho viku: zdoroviazberezhualnyi pidkhid / O.A. Polovina, L.V. Harashchenko. *Molodyi vchenyi*, 2018 r. № 8.1 (60.1), S. 47–52.
6. Sukhomlynskyi V.O. Vychovannia oboviazku : Vybr. tv. : V 5 t. K.: Rad. shkola, 1977. T. 5. S. 472–488.
7. Faselko T.S. Vychovannia vidpovidalnoi povedinky u ditei starshoho doshkilnoho viku: Avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.08. – doshkilna osvita / T. S. Faselko; In-t probl. vychovannia APN Ukrainy. K., 2000. 18 s.
8. Khromchenkova N. Problema rozvytku vidpovidalnosti osobystosti v naukovy-pedahohichnykh doslidzhenniakh. *Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. H. Skovorody»* : zb. nauk. prats. Pereiaslav-Khmelnytskyi, 2009. Vyp. 18. S. 239–243.